

АПОВЕДЫ І СКАЗЫ: СПРОБА ГЕНДАРНАГА АНАЛІЗУ

Для вусных аповедаў і сказаў, згодна з меркаваннем А. С. Фядосіка, характэрна адсутнасць фантастыкі, сюжэт прысвечаны сямейным узаемаадносінам, канфлікту паміж мужам і жонкай, бацькамі і дзецьмі, выпадкам з грамадскага і асабістага жыцця, падзеі адбываюцца ў сучаснасці або не ў вельмі далёкім мінулым, творы нагадваюць індывідуальную творчасць [2, 504]. Тэксты дадзеных жанраў былі зафіксаваны яшчэ ў дарэвалюцыйны час (працы П. В. Шэйна, А. К. Сержпутоўскага). Асноўнымі тэмамі запісаных твораў у XIX ст. былі сацыяльныя погляды сялян, іх успаміны пра паноў-прыгоннікаў, успаміны пра вайну 1812 года з французамі; у 30 – 40-я гады XX ст. асабліваю папулярнасць набылі сказы на тэму «Жыццё раней і цяпер». Аднак А. С. Фядосік адзначае, што сказы і вусныя апавяданні рэдка запісваюцца, таму што многія з іх не вызначаюцца дасканаласцю мастацкай формы і цікавасцю зместу, таму і недастаткова вывучаны фалькларыстамі [2, 510].

На думку Т. В. Лук'янавай, жанравая карціна свету вуснага апавядання набліжана да рэальнага стану рэчаў: «У творах гэтага жанру не выяўляецца цікаўнасці ні да звышнатуральнага свету, ні да падзей далёкага мінулага. Карціна свету вуснага апавядання ўяўляе сабой інтэрпрэтацыю сацыяльна-палітычных, сямейна-бытавых адносін і здарэнняў, прапушчаных праз прызму прыватнага жыццёвага вопыту» [1, 30]. З чаго вынікае, што гендарныя паказчыкі мадэлі адпаведнага грамадства будуць перадавацца ў тэкстах амаль без скажэнняў, даставерна.

Пры аналізе тэкстаў, запісаных падчас фальклорных экспедыцый у Брэсцкую і Гомельскую вобласць, было заўважана, што ў творах зафіксаваны перыяд пасля заканчэння Вялікай Айчыннай вайны – канец 1940-х–пачатак 1950-х гадоў. На той час дамінавала сацыяльная роля бацькоў, што відаць з тэкстаў пра жаніцёбу. Так, герояў аповедаў жанілі без іх згоды, па дамоў: «*А мачуха, харошая жэнішчына була, разумна, вызывае менэ на двор дэ й кажэ: “Знаеш, дзеўка, шчо, хваціць выберат. От за цёго хлопца йды – відно, шо за цім хлопцом пражыवेश”*». <...> Ні он мэнэ не папытаў, чы пойдэш за мэнэ, чы шчо. Пабег дадому чэрэз лес. І за тры недзёні свадзьба» [*1]; «*Жылі два саседзі. Адзін багаты быў, бо было зэмлі ў яго больш. А другом саседзі сэрэдняк буў, яго мэніш зэмлі. У ціх волы булі, а ў того конь і валы булі. Там сын буў, а тут дачка. Ну і бацькі хацелі, значыць, пажэніць іх. Дачка не саглашалас, патаму шо ў ёе буў любоўнік – Іван, бедны-разбедны: хатка была ў том, у зэмлі вокна булі. От, ана нэ саглашалас, но радзіцелі казалі, шо ты за бедным будзеш галадаваць там, ты ж будзеш галодна, а тут будзеш жыць – будзе хліб, будэ ўсэ. Ну і пажэнылісь, она паслухала, і пажэнылісь*» [*1]. На той час яшчэ існаваў звычай, які на Гомельшчыне называўся «Праз капую», гэта значыць выдаваць дочак падманам – замест

адной другую, каб не засталася незаможняй: *«Іці замуж праз копу – это колісь ідэ молодша сестра раней за старшу. А тоды та старэйша шчэ попосэдзіць у дзеўках, а можа і астаца. Не хацелі так аддаваць сваіх дзевак, праз копу. Старалысь подставыць старшу мест младшай сватам, што до меншай прыйшы. Так было, дзіткі. Так і маты свахі Лёніной, мого сына, Гання, пошла замуж. Так і многа хто. Так собі прожыла она. Той усё до іі сестры бегаў. Не біў, но і не любыў»* [*2].

Трэба адзначыць, што загад бацькі трываў сваю моц толькі да пары. У некаторых тэкстах адчуваецца пачатак станаўлення жанчыны як самадастатковай асобы. Пасля заключэння шлюбу дзяўчаты збегалі ад нялюбых мужчын: *«Ну і пажэнылісь, она паслухала, і пажэнылісь. А потым сышлысь із тым любоўнікам, шчытай, бедным, і дагаварыліс: як мэнэ на полі нэ будэ, што я дома буду, прыедзь коньмы. Я прыеду коньмы, заберу скрыню і заберу тэбэ. Так і палучыло. Тыя прыехалі – ні Насці, ні скрыні»* [*1]; *«Іду ў кожную хату зваты на свадзьбу і ў кождой плачу – не хочу ані як. Дык бацько прэсэдацель савета. Эта ж будэ пазор якы ёму, што дзеўка адказалася. А я троху пажыла з ім, а там сховалася у бацькавой хаце на гарэ. Тыждэнь там жыла, ніхто не знаў. Маты ідэ на работу, істы мне пакіне на стале – она дагадалася, я злезу з гары, паем і назад. Дык бацько патам кажэ, хай тая ўжэ злазіць. Паехаў мой тата дэ і скрыню забраў маю. Усяк ему было од мені, моему таточку»* [*2]. Гераіні твораў засталіся без пакарання, іх не вярнулі назад да мужаў, што гаворыць пра паслабленне ўлады бацькаў над дзяўчатамі, а мужчыны над жанчынай.

Аднак традыцыйнае жаданне жанчыны стварыць сям'ю, імкненне быць замужняй застаецца асноўным гендарным стэрэатыпам, які перадаецца з часам і пакаленнямі. Прысутнічае ён і ў запісаных тэкстах: *«І ана пашла за такога ўжэ стараватага, што я б век не пашла старою за яго, а ена, бедна, пашла, не стаца ў дзеўках»* [*1]. Дадзены гендарны стэрэатып у адным выпадку перакрэслівае другі: *«Асноўная роля жанчыны – быць маці»* і даводзіць гераіню іншага твора да жудаснага ўчынку: *«Моей цёткі хрышчэнік быў хлопчык. Годзіка 3 – 4, гаварыў, ужэ добрэ расказваў. Замуж одзін пазваў яго маці, толькі без дыццаты. І она понэсла ці повэла, тут ідучы до Мікашэвіч, там такэ мосцік, грэбелька такая. Да там і ўтапіла. А оно ж просылось, мамочко, нэ топі мэнэ. А она э усё роўно нэ паслухала. Да прыйшла до цёткі Марыі і расказала. А та цётка: «Госпадзі, мілы, да чому ж ты мне не оддала. Я ж бы яго выгадавала. Што ж ты нарабіла». У цёткі нэ было дзітэй. Ёе ж рыштавалі дэ й засудылі. Ці так, то табе цюрма, ці не ўтапіла, то жыніха нэ было б – усё раўно адна»* [*2].

Такім чынам, прадстаўленьня вусныя апавяданні фіксуюць пачатак надлому патрыярхатнай мадэлі грамадства. Жанчына яшчэ знаходзіцца пад уплывам гендарных стэрэатыпаў мужчынскай дамінанты, яе спробы рэалізаваць сваю самастойнасць пакуль не заўсёды прыводзяць да добрых вынікаў.

У артыкуле выкарыстаны матэрыялы фальклорна-этнаграфічных экспедыцый:

*1. Камянецкі раён Брэсцкай вобласці. Інфармант – Музыка Ганна Лявонцьеўна (1926 г. н., украінка, пісьм.);

*2. Жыткавіцкі раён Гомельскай вобласці. Інфармант – Ярмоліч Марыя Аляксандраўна (1931 г. н., бел, пісьм. (3 класы).

ЛІТАРАТУРА

1. *Лук'янава, Т. В.* Суб'ектыўна-падзейная карціна свету ў вусных апавяданнях / Т. В. Лук'янава // Жанравы код фальклорнай карціны свету: Няказкавая проза. Дзіцячы фальклор. Загадкі. Казкі / Р. М. Кавалёва, Т. В. Лук'янава – Мінск: Белпрынт, 2012. – 122 с.

2. *Фядосік, А. С.* Сказы, апавяданні / А. С. Фядосік // Народная проза / К. П. Кабашнікаў, А. С. Фядосік, А. В. Цітавец. – Мінск: Беларуская навука, 2002. – С. 504–512.